

У такий спосіб окупанти намагалися отримати підтримку серед фольксдойче – місцевих жителів німецького походження, сподівалися виховати нову генерацію. Однак багато таких німців за походженням боролися проти фашизму, за свободу і незалежність.

Таким чином, освіта за німецько-румунського окупаційного режиму знаходилася на низькому рівні. Нова влада не ставила собі за мету навчати населення окупованих територій. Проте справа з «фольксдойче» була складнішою. Етнічні німці, що здавна проживали на території Півдня України повинні були стати опорою німецько-румунської влади, тому їх освіта в загальних рисах копіювала систему навчання в Німеччині.

Джерела та література

1. Крикун В.І. Освіта в період румунської окупації в Одесі в 1941-1944 роки // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – Одеса, 2006. – Вип. 6; Щетников В.П. Одесский университет: 1941–1944 годы (по материалам оккупационной прессы) // Записки історичного факультету. – 1999. – Вип. 9; Никульчина М. Румынский оккупационный режим в Транснистрии // Записки історичного факультету. – 1997. – Вип. 5.
2. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999.
3. Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів // Український історичний журнал. – 1993. – № 9.
4. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Зб. документів та матеріалів. – К., 1969.
5. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-1037. – Оп. 1. – Спр. 2.
6. Українська думка. – 1942. – № 27.
7. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – №10.
8. Історія української культури: Зб. матеріалів і документів / За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000.
9. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – №10.
10. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1986.
11. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Львів, 1993.
12. Освіта на Миколаївщині у XIX-XX ст. Історичні нариси. – Миколаїв, 1997.
13. Очерки истории Крымской областной партийной организации. – Симферополь, 1981.
14. Коваль М.В., Медведок П.В. Фольксдойче в Україні (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 5.
15. Іванов О.Ф., Іваньков І.О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України // Український історичний журнал. – 2005. – № 3.

Summary

The article is devoted to the educational institutions' development for the occupied population of the South of Ukraine during the German-Romanian authority. The author considers educational system folksdoiche (Volks Deutsche) for ethnic Germans, which had common traits with German educational system.

Ю. І. Щур

НА ШЛЯХУ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРОЗУМІННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ОУН ПІД ВПЛИВОМ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Вивчення й аналіз накопиченого в минулому досвіду етнонаціонального порозуміння є запорукою розвитку громадського суспільства на сучасному етапі українського державотворення. Ледь не на перше місце тут виходять малодосліджені, або ж донедавна замовчувані сторінки історії нашої країни, зокрема в площині національної терпимості в епоху війн й революцій XX ст. Важливість подібних наукових досліджень знайшла розуміння й у вищих ешелонах влади (дивись, зокрема Указ Президента України „Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення”) [1, с.32-33]. Однією з проблем, що потребує об'єктивного висвітлення є взаємовідносини національних меншин й українського визвольного руху 1940-х років, зокрема на Півдні України.

На сьогоднішній день немає жодного комплексного дослідження із піднятої проблеми. Відношення Організації Українських Націоналістів, як репрезентанта українського визвольного руху у 1940-х рр., до національних меншин досліджується або в загальному контексті діяльності революційного підпілля [2, с.11-15], або ж у відношенні до певної національності й в умовах Західної України [3, с.155-207]. Питома вага досліджень присвячена проблемі україно-польського конфлікту [4]. В певному розрізі, деякі аспекти піднятої проблеми досліджені автором у співавторстві з Р. Забілим [5, с.61-67].

Більше, ніж сучасні дослідники, приділяли увагу проблемі взаємовідносин національних меншин й українського визвольного руху автори із української діаспори. Зокрема, Л. Шанковський у своїй монографії „Похідні групи ОУН” окремо зупинявся на проблемі оформлення етнонаціональної концепції ОУН й участі національних меншин у націоналістичному підпіллі [6]. Дещо зупинявся на проблемі „українського антисемітизму” на Наддніпрянщині під час німецько-радянської війни один з лідерів ОУН Я. Стецько у науковій збірці, присвяченій Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 року [7].

Суттєво доповнюють мемуарну й наукову літературу документи ОУН, в яких висвітлено розвиток етнонаціональної концепції від 1941 до 1944 року, що містяться у збірці документів „Українське державотворення” [8] та різноманітних офіціозах ОУН-УПА.

З огляду на вищевказане, на нашу думку, виокремлення етнонаціональної концепції в діяльності ОУН на Півдні України є актуальним. Саме тут політика щодо національних меншин могла проявитися в повній мірі, оскільки цей регіон історично населений представниками багатьох національностей.

Мета пропонованого дослідження полягає у висвітленні політики ОУН, як провідної організації українського визвольного руху, щодо національних меншин в умовах Півдня України у 1940-х рр. Автор простежує еволюцію етнонаціональної концепції від Другого до Третього Великих Зборів ОУН, тобто від початку німецько-радянської війни до її переломного моменту. Саме протягом двох років діяльності ОУН на Наддніпрянщині її етнонаціональна концепція зазнала суттєвих змін.

Про організований національно-визвольний рух на Півдні України можемо говорити від осені 1941 р., коли сюди прибули члени Похідних груп ОУН-р. Самих груп було створено три: Північна, Середня й Південна. Остання й мала на меті створення мережі націоналістичного підпілля в Одеській, Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській областях та на Донбасі [7, с.74-76]. Центр створеного Краєвого Проводу Південноукраїнських земель з усіма референтурами було розміщено у Дніпропетровську. Головою Проводу став З. Матла – „Святослав Вовк”, який очолював його до літа 1942 року, коли під тиском німецьких репресій був змушений перенести осідок Проводу до Дніпродзержинська, а сам виїхав за межі області. Після цього краєвим провідником став В. Кук – „Леміш” [9, с.39-40].

Одним з перших питань щодо етнонаціональної політики на українських землях, зайнятих німецькою армією, стало відношення до євреїв. До цієї проблеми оунівці зверталися й у передвоєнні роки, але погодимося з В. В'ятровичем, що „в офіційних документах та публікаціях ОУН міжвоєнного періоду єврейське питання було висвітлено досить скупо” [3, с.167]. По іншому складається на початку 40-х років. В квітні 1941 року у Кракові відбувся II Великий Збір ОУН, де окрім проблеми розколу Організації обговорювалася й програма боротьби за незалежність України в умовах очікуваної війни. В політичних постановах, пункт 17, вказувалося, що, з одного боку, євреї в СРСР є найвідданішою опорою існуючого режиму, з іншого – радянська влада використовує антиєврейські настрої українського населення, щоб відвернути увагу від дійсного „спричинника лиха”. Тому ОУН „поборює жидів як підпору московсько-большевицького режиму, освідомлюючи рівночасно народні маси, що Москва це головний ворог” [10, с.11]. Продовження цієї тези зустрічаємо у Пропагандивних вказівках Проводу ОУН на випадок війни (травень 1941 р.), де у п.7 йде мова про „московсько-жидівську комуну”, „марксизм – жидівську вигадку” тощо [11, с.43].

В середині липня 1941 р., в перші тижні німецько-радянської війни, на конференції ОУН у Львові, зокрема, йшла мова про ворожість євреїв до справи українського державного будівництва й необхідності їх поборювання. В той самий час зазначалося, що „німецький спосіб жидівської справи нам не підходить. Мусимо індивідуально розглядати поодинокі випадки” [12, с.189-190].

Паралельно з цим, крім загальних інструкцій й вказівок для Похідних груп ОУН окреме місце займали перестороги не дати себе втягнути до будь-яких протиеврейських виступів і не допустити до них [7, с.132]. Такий дуалізм у вирішенні єврейського питання, на нашу думку, свідчить про невиробленість етнонаціональної концепції на початку німецько-радянської війни.

Відмітимо, що негативне відношення до єврейства в цілому було викликане значною кількістю представників цієї національності у радянських репресивних (ВЧК-ГПУ-НКВД) та адміністративно-політичних органах (близько 50%) у 1930-х роках. Усі заходи радянської влади, як голодомори й репресії, персоніфікувалися на євреїв [13, с.195-238].

Створення оунівської мережі супроводжувалося складними процесами всередині Організації. Німецькі репресії й арешти провідників ОУН помножені на неочікувані для членів Похідних груп умови роботи на Наддніпрянщині, призвели до формування абсолютно нової політики, в тому числі й етнонаціональної, Організації Українських Націоналістів. Найбільш яскраво це проявилось на багатонаціональному Півдні України.

В офіційному органі Проводу ОУН „Ідея і Чин” було опубліковано вказівки для членства щодо відношення до національних меншин, де, зокрема, зазначалося:

- пропагувати ідею української держави на теренах національних меншин;
- ліквідувати шовіністичне ставлення до меншин, намагатися приєднати їх до української політичної справи;
- ліквідувати прояви шкідливих чужих впливів, зокрема нацистських расистських концепцій й практик;
- творити якнайкращі форми щоденного співжиття українців з національними меншинами, нести разом з ними солідарно усі труднощі окупації;

- включити в програму визвольної боротьби життєві потреби всіх жителів України, без огляду на їх національно-культурну приналежність [14, с.20-21].

Перший голова Крайового Проводу ОУН Центральноукраїнських земель, що розміщувався у Києві, Д. Мирон – „Орлик” підкреслював: „До національних меншин в Україні український націоналізм поставиться так, як вони поставляться до визвольних змагань українського народу” [2, с.13].

У квітні 1942 року еволюція в поглядах на єврейську проблему знайшла своє відображення у офіційній позиції ОУН. У постановах II Конференції ОУН наголошувалося: „Не зважаючи на негативне відношення до жидів як знаряддя московсько-більшовицького імперіалізму вважаємо за недоцільне в сучасний момент міжнародної ситуації брати участь в протижидівських акціях. Щоб не стати сліпим знаряддям у чужих руках і не відвертати уваги мас від головних ворогів”. Тоді ж Організація відмовилася від термінів „жидо-більшевизм”, „московсько-жидівська комуна”, що замінено терміном „московський більшовизм” [3, с.186].

Зазначені настанови вповні знайшли відгук серед низових ланок ОУН, які підпорядковувалися Проводу ОУН Південноукраїнських земель. Одним з найбільш потужних було донецьке підпілля, де на травень 1942 р. існували організації майже в кожному місті й найбільших селищах, зокрема шахтарських. Причиною успіху організаторів самостійницького підпілля тут була надзвичайно коректна політика у відношенні до російського та російськомовного населення [15, с.147-48].

Залучити до підпілля представників національних меншин можна було ведучи розумну, виважену, без шовінізму політику, даючи їм (меншинам) зрозуміти, що вони рівні у правах з українцями. В одному з підпільних звітів зазначалося, що „маріупольські греки не цураються українського підпілля, в якому брали активну участь, за що їх особливо гостро переслідувало гестапо, а після повороту большевиків також НКВД” [6, с.171]. Прихильно до націоналістів ставилися німці, що проживали в Одеській області. Між ними та підпільниками склалися „цілком коректні відносини”. Тут же у націоналістичному підпіллі працювали болгари, вірмени, поляки, молдавани [6, с.249, 253].

Толерантне відношення до єврейського населення у окупованих областях України характерно проявилось у діяльності членів ОУН. Провідник Нікопольського міського Проводу ОУН Ф. Вовк (на еміграції – І. Вовчук) у 1998 р. разом з дружиною Є. Шкандель і вчителькою М. Мізіною комісією інституту Яд-Вашем (Ізраїль) за рятування єврейської сім’ї під час окупації визнані Праведниками народів світу [16, с.34-40]. Подібна ситуація була на Запоріжжі, де у с. Вознесенка Мелітопольського району член Окружного Проводу ОУН І. Курило-Кримчак, працюючи старостою села, врятував від неминучої розправи зі сторони німецьких окупантів двох євреїв, які працювали фельдшерами [17, арк.33, 38].

Тут наводимо лише окремі випадки. Самі ж німці, які весь час намагалися спрямувати антибільшовицькі настрої місцевого населення на проведення антиєврейських погромів використовуючи аргумент „євреї – опора більшовизму”, відмічали, системність таких явищ. В донесеннях поліції повідомлялося, що на Україні, за винятком окремих випадків, це підбурювання не дало очікуваних результатів. Одне з донесень від Айнзацгрупи Ц, яка діяла в Україні від 12 вересня 1941 р. повідомляло, що „майже ніде населення не було втягнуто в дії проти євреїв”. В іншому донесенні в першій половині жовтня 1941 р. – „для репресій проти євреїв українському населенню бракує як верховодів, так і духовного запалу” [18, с.157]. Інша німецька каральна організація, СД, в своєму донесенні з України зазначала, що рух Бандери забезпечує фальшивими паспортами не тільки всіх своїх членів, а також євреїв [18, с.225].

Сама ж ОУН, під впливом роботи на Наддніпрянщині, і Півдні України зокрема, приходить до розуміння, що постанови Першого (1929 р.) та Другого (1941 р.) Зборів Організації не відповідають умовам діяльності в загальноукраїнському обсязі. Незалежно одна від одної оунівські організації Донбасу, Дніпропетровська тощо починають розробку нової концепції націоналістичного руху. Наслідком дворічних дискусій стали Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН серпня 1943 р. [15, с.147-48], де окрему увагу було присвячено питанню рівноправності національних меншин.

Логічне продовження етнонаціональна концепція, в рамках якої працювали члени ОУН на Півдні України, отримала у листопаді 1943 р., коли було проведено Першу Конференцію Поневолених Народів Східної Європи й Азії [19, с.95]. В роботі конференції брали участь представники 13 національностей: українці, білоруси, грузини, азейбарджанці, вірмени, татари, осетинці, кабардинці, черкеси, башкирці, чуваші, узбеки й казахи. Одним з центральних рішень Конференції було створення Національного Комітету Поневолених Народів, який, по суті, став зав’язком створеного 1946 року на еміграції Антибільшовицького Блоку Народів [20, с.16].

Рівнозначно, Командування Української Повстанської Армії, в складі якої було багато представників національних меншин, приділяло немало уваги питанню міжнаціональним відносинам. У програмі „За що бореться УПА” зазначалося:

„11) За право національних меншостей плекати свою власну по формі і по змісту національну культуру.

12) За рівність усіх громадян України. Незалежно від їх національності, в державних та громадянських правах і обов’язках; за рівне право на працю, заробіток і відпочинок...” [21, с.3].

Вплив еволюції етнонаціональної концепції вбачаємо і в тому, що в лавах УПА значний відсоток медперсоналу складали представники єврейської національності [22].

Під час створення підпільного парламенту – Української Головної Визвольної Ради – права національних меншин визначено у її програмових положеннях. Зокрема, наголошувалося на „забезпеченні громадянських прав усім національним меншинам України” [3, с.14].

Підбиваючи загальний підсумок, зауважимо наступне. На початку німецько-радянської війни програма ОУН формувалася без урахування умов життя й діяльності на багатонаціональній території Півдня України. Готуючи Похідні групи до вимаршу на Наддніпрянщину, Провід ОУН не викреслив із програмних постанов гасло „Україна для українців”, який суттєво обмежував поле діяльності членів Організації на місцях [23, с.13]. Розпочата членами ОУН на Наддніпрянщині дискусія з проблеми етнонаціональної концепції була підсилена після створення восени 1942 року УПА, куди залучалися представники різних національностей.

Наслідком дискусії стало нове бачення проблеми національних меншин, що дозволило залучити останніх до національно-визвольної боротьби. В свою чергу, це нове бачення знайшло відображення у програмових засадах ОУН, сформульованих на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН й у подальшому, коли було проведено Конференцію поневолених народів та створено УГВР.

Джерела та література

1. Указ Президента України “Про всебічне вивчення та об’єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення” № 879/2006 від 14 жовтня 2006 р. // Бюлетень ОУН. – 2006. – №21.
2. Деревінський В. Питання національних меншин в етнонаціональній концепції ОУН // Український визвольний рух. – Львів, 2004. – 36. 3.
3. В’ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв (1920-1950 рр.) // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – 36. 7.
4. Див., зокрема: Сергійчук В. Трагедія Волині. – К., 2002; Український визвольний рух. – Львів, 2003. – 36. 2; Україно-польський конфлікт під час Другої світової війни.
5. Щур Ю., Забілий Р. Національні меншини та український національно-визвольний рух (ОУН і УПА) // Україна у Великій Вітчизняній війні: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-й річниці визволення м. Запоріжжя від німецько-фашистських загарбників, 7.10.2003. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 1
6. Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. – Мюнхен, 1958.
7. Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України. – Торонто, 1967.
8. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали. – Львів; К., 2001.
9. Щур Ю. Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях. – Запоріжжя, 2006.
10. Із постанови II Великого збору ОУН у Кракові з програмою боротьби за незалежність України в умовах війни (квітень 1941 р.) // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали. – Львів; К., 2001.
11. Пропагандивні вказівки Проводу ОУН на випадок війни з агітацією за утворення незалежної Української держави (травень 1941 р.) // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали. – Львів; К., 2001.
12. Зі стенограми конференції ОУН у Львові з обговоренням питань про розкол в організації, про національні меншини та про видання літературного журналу (липень 1941 р.) // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали. – Львів; К., 2001.
13. Шестопал М. Євреї на Україні: історична довідка / Упоряд. і передм. В. Яременка. – К., 2002.
14. Степанов О. За правильний підхід // Ідея і Чин. – 1943. – № 2.
15. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя // Стахів Є. Останній молодогвардієць. – К., 2004.
16. Перепада П. Драматична рапсодія. Історичний нарис про Нікополь, Нью-Йорк і не тільки ... з елементами детектива. – Кривий Ріг, 2003.
17. Архів УСБУ в Запорізькій обл. – Архівно-кримінальна справа 13885.
18. Косик В. Україна і Німеччина у Другій Світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
19. Лебідь М. Українська Повстанська Армія. – Дрогобич, 1993. – Ч.1: Німецька окупація України.
20. Перша Конференція Поневолених московським більшовизмом народів // АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності. 1941-1956 рр. Збірка документів. – Б.м., 1956.
21. За що бореться УПА // Українська Повстанська Армія. Збірка документів за 1942-50 рр. – Б.м., 1957. – Ч. 1.
22. Щур Ю. Національно-визвольна боротьба ОУН-УПА та єврейське питання // 2000. – 2005. – 14 жовтня.
23. Стахів Є. Зародження демократії в Карпатській Україні в роки Другої світової війни // Українська Головна Визвольна Рада. Матеріали круглого столу Української Всесвітньої Координаційної Ради з нагоди 60-річчя УГВР. – К., 2006.

Summary

The article is devoted to the problem of evolution of ethno-national conception of Organization of Ukrainian Nationalists during 1940th. An author traces the terms of development of nationalistic motion southward and their influence Ukraine on the liberation movement on the whole. By investigation of activity on South of Ukraine for nationalists there was complete departure from the doctrines of anti-semitism and national intolerance.